

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 11, Sayı 29, Mart 2024 / Volume 11, Issue 29, March 2024

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI DERGİLERİNDE AFRİKA ALGISI *The Perception of Africa in Ottoman Magazines of the 2nd Constitutional Period*

Makale Türü/ Article Types : Arařtırma Makalesi/ Research Article
Geliř Tarihi/ Received Date : 15.09.2023
Kabul Tarihi/ Accepted Date : 16.03.2024
Sayfa/ Pages : 243-259
DOI Numarası/ DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.1458257>

Murat YILMAZ

(Dr. Öğr. Üyesi), Kastamonu Üniversitesi / Türkiye, e-mail: murat.yilmaz@kastamonu.edu.tr,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5229-0458>

Atıf/Citation

Yılmaz, Murat. "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Dergilerinde Afrika Algısı" *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 11/29 (2024): 243-259.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 11, Sayı 29, Mart 2024.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 11, Issue 29, March 2024.

ISSN: 2148-5704

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI DERGİLERİNDE AFRİKA ALGISI

The Perception of Africa in Ottoman Magazines of the 2nd Constitutional Period

Murat YILMAZ

Öz: Osmanlı Devleti 400 yıla yakın süre boyunca Afrika kıtasında bulunmuştur. Sınırlarını Akdeniz'in güney kıyılarına uzatan ve oradan Afrika içlerine kadar etkisini hissettiren Osmanlı bu coğrafyanın büyük oranda Müslüman olması sebebiyle önemli bir zorlukla karşılaşmamıştır. Afrikalılar da halifelik makamının temsilcisi Osmanlı padişahlarına saygı duymuşlardır. Ancak Batı Avrupa'da başlayan coğrafi keşiflerle daha önce bilinmeyen Afrika coğrafyası Batılılar tarafından tanınmıştır. Batı Avrupa'nın emperyalizme varacak ekonomik faaliyetleri kapsamında Afrika kıtası sömürülecek insan ve yeraltı zenginliği kaynağını teşkil etmiştir. Batı'nın emperyal yükselişi Afrika kıtasının sömürülmesiyle paralel şekilde ilerlemiştir. Afrika'da emperyal devletlere karşı koyacak güç ise Osmanlı'ydı. Dolayısıyla bu devletler Afrika'yı ele geçirmek için Osmanlı'yla mücadele etmiştir. 1911'e gelindiğinde Osmanlı'nın Afrika'daki son toprağı Trablusgarp da İtalya'nın saldırısına uğramış ve Osmanlı Afrika'dan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böyle bir süreçte Osmanlı'da yayımlanan dergiler Afrika'daki gelişmelere dikkat çekmiştir. Devam etmekte olan Trablusgarp Savaşı'nda halkın motivasyonunu yükseltmek için İslami motifler olabildiğince kullanılmıştır. Emperyalist Batılı devletlerin kıta üzerindeki siyasi, ekonomik ve dini amaçlarına vurgu yapılarak emperyalizme nasıl karşı koyulabileceği üzerinde durulmuştur. Osmanlı ve genel olarak İslam dünyası hakkında özeleştirici gerektiren konular da dile getirilmiştir. Bu çalışma 1908-1914 yılları arasında Osmanlı'nın Afrika'ya yönelik ilgisi dönemin dergileri üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Emperyalizm, İslam, Osmanlı dergileri, Trablusgarp Savaşı

Abstract: The Ottoman Empire resided in the African continent for nearly 400 years. The Ottoman Empire, which extended its borders to the southern shores of the Mediterranean and made its influence felt from there to the interior of Africa, did not encounter any significant difficulties because this geography was largely Muslim. Africans also respected the Ottoman sultans, who were representatives of the caliphate. However, with the geographical discoveries that started in Western Europe, the previously unknown African geography became known to Westerners. Within the scope of Western Europe's economic activities which would lead to imperialism, the African continent constituted a source of human and underground wealth to be exploited. The imperial rise of the West progressed in parallel with the exploitation of the continent of Africa. The power that could resist the imperial states in Africa was the Ottoman Empire. Therefore, these states fought against the Ottoman Empire to conquer Africa. By 1911, Tripoli, which was the last Ottoman territory in Africa, was attacked by Italy and the Ottoman Empire was forced to retreat from Africa. During such a period, magazines published in the Ottoman Empire drew attention to the developments in Africa. Islamic motifs were used as much as possible to increase the motivation of the people in the ongoing Tripoli War. These magazines focused on how imperialism could be resisted by emphasizing the political, economic and religious goals of the imperialist Western states on the continent. Issues requiring self-criticism about the Ottoman Empire and the Islamic world in general were also mentioned. This study examines the interest of the Ottoman Empire in Africa between 1908 and 1914 through the magazines of the period.

Key Words: Africa, Imperialism, Islam, Ottoman magazines, Battle of Tripoli

Extended Abstract

The borders of the Ottoman Empire reached Africa in 1517, when Yavuz Sultan Selim put an end to the Mamluks in the Battle of Ridaniya. The Ottoman Empire, which annexed Egypt to its territory with this war, later captured Tripoli, Tunisia and Algeria and kept almost the entire North African geography under its control. Islam was the most important common point for Ottoman Empire to increase its influence in Africa. Because Africa became the region

where Islam spread rapidly after the conquest of Egypt by the Islamic armies during the time of Caliph Omer. During the Omayyads period, Islamic armies advanced along the Mediterranean coast and succeeded in taking North Africa from Eastern Rome. With the conversion of almost all of the Berber population in the north of Africa to Islam, the permanence of Islam was ensured in these lands. Therefore, when the Ottomans came to Africa, they encountered a Muslim society. The Ottoman rule in these lands was shaped by the understanding of the Ottoman sultans, who were in the caliphate position, to protect African Muslims within the circle of Islam. In the 19th century, the European Great Powers completed their industrial revolutions and started the race for colonialism, which determined the future fate of Africa. After the Ottoman Empire lost its political and military superiority over the West, its gradual withdrawal from its lands in Europe also endangered its dominance in Africa. The colonial struggle among imperialist Western countries soon spread to Africa. By the beginning of the 20th century, Tripoli was the last African land left in the hands of the Ottomans.

The evaluations about Africa and the view on Africans in the journals published during the 2nd Constitutional period are a reflection of the Ottoman's historical interest in this continent. Efforts were being made to establish common ties between the African geography and the Ottomans in many aspects. The closest bond with Africans was established through Islam. The presence of Muslims in the African continent and the increasing spread of Islam were frequently mentioned in journals. Great emphasis was placed on the religious unity between the Ottomans and African Muslims. In order to express that Africa was within the Islamic world, determinations regarding the density of Muslim presence in this continent were included.

The Tripoli War, which broke out during the 2nd Constitutional period, allowed for a strong reminder of the ties with Africa. Interpreting this war as the struggle of the Islamic world against Western imperialism rather than between two states was considered an indicator that would contribute to the formation of Islamic unity in minds. There were many news in the journals referring to the material and spiritual power of the unity formed in the Islamic world during the Tripoli War. Such news revealed the unifying power of Islam against imperialism. The common consciousness created among Muslims would also be the salvation of the Islamic world, which had to live under colonial domination.

Seeing the Ottoman Empire as the protector of the Islamic world would enable rapprochement and joint action with Muslims in different geographies. Articles in the journals were published to raise awareness of the responsibility the Ottomans carried and the burden it would bring. Continuous treatment of the issues of Western imperialism in Africa and the local resistance against it, as well as the inevitable rise of Islam on the continent, was a necessity of the policy of raising awareness in both state officials and society in this direction. Ottoman journals were not indifferent to the developments in Africa and constantly followed what was happening there and shared it with their readers. In this way, an effort was made to increase public awareness of the African continent and to better understand the developments that were taking place. Just like the Ottoman interest in Africa, African Muslims also followed the events in the Ottoman Empire and felt loyalty to the center of the caliphate.

Although the forced withdrawal of the Ottoman Empire from these lands partially severed ties with Africa, today the Republic of Turkey's initiatives towards Africa and the political and economic relations developed with African countries enable acting on a solid ground with historical and religious ties. Considering the experience and knowledge from the Ottoman Empire, it can be better understood that Africa is not a far place from the Turkish nation. Similarly, the Ottoman image, which maintains its prestige in Africa, especially among the majority of society, indicates that Turkey is not a foreign country to Africans. The cooperation of Turkish and African societies in various fields, under the leadership of the state that will bring common ground, will ensure the updating and deepening of diplomatic relations between

the countries and will prevent colonialism from dominating these lands again with modern tools. At this point, the role that the Republic of Turkey will play will affect not only the state but also the Islamic world just like the Ottoman Empire.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin sınırlarının Afrika'ya ulaşması 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Ridaniye Savaşı ile birlikte Memlûklere son vermesiyle olmuştur. Bu savaşla Mısır'ı topraklarına katan Osmanlı ilerleyen süreçte Trablusgarp, Tunus ve Cezayir'i de alarak hemen hemen Kuzey Afrika coğrafyasının tamamını kontrolü altında bulundurmıştır. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletleri Osmanlı'da Garp Ocakları şeklinde adlandırılmıştır. Osmanlı'nın Afrika'yla ilgisi kuzey bölgesiyle sınırlı kalmamıştır. Osmanlı donanması Kızıldeniz üzerinden ilerleyerek Doğu Afrika kıyılarını Hint Okyanusu'nda faaliyet hâlinde bulunan Portekizli işgalci güçlerden korumaya çalışmıştır. Burada Kuzey Afrika'daki kadar etkili bir idare kuramasa da Habeş eyaleti tesis edilmiştir. Sahra Çölü'nün güneyinde yer alan Müslüman devletlerle de dinî anlamda etkileşimde bulunarak karşılıklı ilişkileri geliştirmiştir.¹ 16. ve 20. yüzyıllar arasında Fas'tan Somali'ye kadar uzanan coğrafyada bugün sayısı 13 olan Afrika ülkesini hâkimiyetinde bulundurması² Osmanlı Devleti'nin tarihinde Afrika'nın önemli yer edindiğini göstermektedir. Bu durum aynı şekilde söz konusu Afrika ülkeleri için de geçerlidir.

Osmanlı'nın Afrika'da etkinliğini artırmada İslamiyet en önemli ortak nokta olmuştur. Zira Afrika Hz. Ömer zamanında 641'de Mısır'ın İslam orduları tarafından fethedilmesiyle Müslümanlığın hızlıca yayıldığı bölgedir. Emeviler döneminde de İslam orduları Akdeniz sahili boyunca ilerleyerek Kuzey Afrika'yı Doğu Roma'dan alma başarısını göstermiştir. Afrika'nın kuzeyindeki Berberî nüfusun hemen hepsinin İslam'a geçişiyle bu topraklarda İslamiyet'in kalıcılığı sağlanmıştır.³ Dolayısıyla Osmanlılar Afrika'ya geldiğinde Müslüman bir toplumla karşılaşmıştır. Türklerin bu coğrafyaya ayak basması ise Osmanlı Devleti'nden çok önce gerçekleşmiştir. Abbasiler döneminde savaşçılık özellikleri sayesinde orduda görev alıp yüksek makamlara gelmeye başlayan Türkler her ne kadar sayıca kalabalığı sağlayamasa da Abbasilerin idari anlamda zayıflamasıyla yönetici kesimi oluşturarak 9. yüzyılın sonlarından itibaren Kuzey Afrika'da Tolunoğulları, İhşidiler, Eyyübiler ve Memlûkler gibi devletler kurmayı başarmıştır.

Osmanlı'nın bu topraklardaki hâkimiyeti halifelik makamında bulunan Osmanlı padişahlarının İslamiyet dairesinde yer alan Afrikalı Müslümanları koruma anlayışıyla şekillenmiştir. Afrika Müslümanları da Osmanlı saltanatına ve İslam hilafetine bağlılıklarını sürdürmüştür. 19. yüzyılda Avrupalı büyük devletlerin sanayi devrimlerini tamamlayıp sömürgecilik yarışına başlamaları Afrika'nın bundan sonraki kaderini belirlemiştir. Osmanlı Devleti'nin Batı'ya karşı siyasi ve askerî üstünlüğünü yitirmesinden sonra Avrupa'daki topraklarından kademe kademe çekilişi Afrika'daki hâkimiyetini de tehlikeye sokmuştur. Emperyalist Batılı ülkelerin kendi aralarındaki sömürge mücadelesi kısa süre içerisinde Afrika'ya da sıçramıştır. Nitekim Napolyon Bonapart yönetimindeki Fransız ordusu İngiltere'nin Hindistan'a uzanan ticaret yollarının bağlantısını kesmek için 1798'de stratejik konumdaki Mısır'ı işgal etmiştir. Osmanlı kendisine ait Mısır'ı İngiltere'nin yardımıyla kurtarabilmiştir. Osmanlı'nın siyasi ve askerî yönlerden zayıflığı Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1831'de bağımsızlığını ilan edip Osmanlı'ya karşı ayaklanmasında bir kez daha görülmüştür. Osmanlı merkezî yönetiminin bu isyanı bastıramayıp Kütahya'ya kadar gelen Mısır ordusunu ancak Batılı devletlerin araya girmesiyle durdurabilmesi Avrupa güç dengesini

¹ Ahmet Kavas, "Türkiye'de Osmanlı Afrikası Araştırmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2, (2003): 515-517.

² Ahmet Kavas, *Osmanlı-Afrika İlişkileri* (İstanbul: Tasam Yayınları, 2006), 34.

³ Adem Apak, "Kuzey Afrika'da İlk İslam Fetihleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2, (2008): 164, 166.

oluşturan emperyalist devletlerin Osmanlı üzerindeki hesaplarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Osmanlı'nın topraklarını korumadaki yetersizliği Batılı devletler için bu coğrafyayı emperyal yayılma alanı hâline getirmiştir. Batılı devletler açısından özellikle Afrika stratejik ve ekonomik olarak vazgeçilemez sömürge bölgesini teşkil etmiştir.

Batılıların Afrika'ya ilgisi 15. yüzyılda keşif adıyla sürdürdükleri sömürgeciliğin başlangıç sürecinde ortaya çıkmıştır. Daha önceden bu kıtanın yalnız kuzey kısımlarını bilen Batılı devletler gemicilik ve haritacılıktaki teknolojik gelişmelere paralel olarak kuzeyden güneye sahil boyunca seyahat ederek kıtayı tanımışlardır. Afrika'nın batı ve güney kısımlarında Portekiz, Hollanda, İngiltere ve Fransa ticari amaçlarla koloniler kurmuştur. Afrika sahillerinde açtıkları tarım plantasyonlarında Afrikalıları üretim için zorla çalıştıran Batılı devletler çok geçmeden kendilerine büyük kazanç sağlayan köle ticaretine de başlamıştır. Köle ticaretine ilk Portekiz yönelmiş ardından İspanya, Hollanda, İngiltere ve Fransa gibi devletler de insan ticaretini sürdürmüştür. Batı Afrika sahillerinde Batılı devletlere ait 23 liman köle ticaretinin merkezlerini teşkil etmiştir.⁴ Köle statüsünde milyonlarca Afrikalı gemilerle Amerika'ya ve Avrupa'ya taşınmış, bir o kadarı da yollarda ölmüştür.

Batılı seyyahların Afrika'nın iç kesimlerine düzenledikleri gezilerle kıtanın coğrafi yapısı ve buralarda yaşayan insanlar daha iyi tanınmıştır. Afrika'da misyonerlik faaliyetleri de 19. yüzyılın başından itibaren artmıştır. Protestan misyoner teşkilatlarının yanında 1830'lardan itibaren Fransa'nın öncülüğünde Katolik teşkilatların çalışmaları çoğalmıştır. 1860'larda Afrika kuzeyden, batıdan ve güneyden Fransa, İngiltere, ABD ve Almanya devletleri himayesindeki misyonerler tarafından Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır.⁵ Misyonerler yerel dinlere sahip Afrikalıları Hristiyanlığa sokma yönündeki yoğun faaliyetleri yanında İslamiyet'in Afrika'daki yayılımını da engellemeyi görev bilmişlerdir. Böylece 19. yüzyılda Afrika kıtası emperyalist Batılı devletlerin siyasi, ekonomik, askerî ve dinî tahakkümü altında sömürge toprakları hâline getirilmiştir. Bu arada Osmanlı hâkimiyetindeki Cezayir 1830'da, Tunus ise 1881'de Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bunu 1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgali izlemiştir. 20. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı'nın elinde son Afrika toprağı Trablusgarp kalmıştır.

Afrika'daki Müslümanların varlığını korumayı ve Batılı devletlerin buradaki yayılımını engellemeyi kapsayacak şekilde Sultan II. Abdülhamid'in İslam dünyasını halifelik makamı yoluyla Osmanlı merkezine teorik anlamda bağlama ve Batılı devletlere karşı iş birliği amacı güden İslamcılık düşüncesi emperyalizme karşı atılan önemli bir adımdır. II. Abdülhamid bu doğrultuda dinî nitelikteki birçok görevliyi temsilci kılarak dünyanın en ücra köşelerindeki Müslüman devlet ve topluluklarla dahi iletişime geçmiştir. II. Abdülhamid'in Müslümanların birliği projesi Afrika'da yankı bulmuştur. O dönemde bağımsızlığını devam ettiren Müslüman tek devlet ve hilafet makamının koruyucusu olması nedeniyle Osmanlı Devleti Afrikalı Müslümanlar için kurtarıcı rolü üstlenmekteydi. Dolayısıyla birçok Afrikalı Müslüman temsilci İstanbul'a gelerek padişahın çağrısına kulak verdiklerini göstermiş, görüş ve bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Bu süreçte özellikle Kuzey Afrika'daki Senûsî ve Şazelî gibi bölgede etkili tarikatların liderleriyle yakın ilişki kurulmuştur. II. Abdülhamid Afrikalı Müslümanların ihtiyaçlarının karşılanmasıyla da yakından ilgilenmiştir. Güney Afrikalıların dinî bilgilerini artırmak için İslamiyet'i kendilerine anlatacak ulema isteyişini cevapsız bırakmamıştır. Osmanlı'nın bu hamlesi karşısında Batılı emperyalist devletler Afrika'daki misyonerlik faaliyetlerini daha da artırmışlardır.⁶ İslam dünyasının güçlü şekilde sömürgecilığe karşı duracak birlik projesini akamete uğratmak için Afrika'da İslam'ın ilerleyişini engellemeye çalışmışlardır.

⁴ Ahmet Kavas, *İki Din Arasında Fransa* (İstanbul: Kitabevi, 2015), 75.

⁵ Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 78-79.

⁶ Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, 231-233.

Osmanlı Devleti'nin ve Batılı devletlerin Afrika politikaları bu minvaldeyken 23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı içeride yeni bir döneme girmiştir. 1914 yılında devletin I. Dünya Savaşı'na gireceği tarihe kadar Osmanlı için birçok önemli gelişme yaşanmıştır. 27 Nisan 1909'da II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, İtalya 29 Ekim 1911'de Osmanlı'nın Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'a saldırmıştır. Hemen ardından çıkan Balkan Savaşı ise Osmanlı için maddi ve manevi büyük kayıplara sebep olmuştur. 1908-1914 arasındaki dönemin ayırt edici bir özelliğı de canlı ve zengin matbuat hayatına sahip olmasıdır. Osmanlı aydınları devleti alakadar eden iç ve dış olayları dönemin dergilerinde yazdıkları makalelerle değerlendirmiştir. Dergilerde yer alan konular arasında Afrika'yla ilgili meseleler güncelliğini korumuştur. Özellikle İslami nitelikte yayın yapan dergilerde Afrika'daki gelişmeler sıkça gündeme getirilmiş ve tespit edilen sorunlara mevcut imkânlar dâhilinde çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet dönemi dergileri vasıtasıyla Osmanlıların Afrika'ya ilgisi ve yaklaşımı anlaşılabilir.

1. Afrika'da Batı Emperyalizmi ve Direniş

Afrika kıtasında sömürgecilik Batılı emperyalist devletlerle başlamıştır. İslam dininin sömürge anlayışına olanak tanımaması sebebiyle Batılılardan önce bu topraklarda hüküm süren İslam devletleri Afrika'ya yönelik böyle bir hareket içerisinde bulunmamıştır. Özellikle Kuzey Afrika bölgesinde yüzyıllarca devam eden Osmanlı hâkimiyeti bu toprakların Afrika'nın diğer bölgelerine nispetle daha geç bir dönemde Batılılar tarafından sömürülmesini sağlamıştır. Oysa Kuzey Afrika ve kıtanın doğu kısmı dışında Osmanlı siyasi ve askerî gücünün ulaşamadığı batı ve güney kesimleri ise Batılı emperyalilerin kıtaya girişleri için uygun merkezleri oluşturmuştur.

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı dergilerinde yer alan Afrika'yla ilgili makalelerde mevcut zamanda kıtanın Batılı devletlerin sömürgesi hâlinde bulunduğuna vurgu yapılmaktadır. Afrika'yı sömürmek bu devletler için siyasi bir politikadır ve Batılının gözünde de Afrika sömürge kazanımı dışında bir değer ifade etmemektedir. Bu durum çarpıcı bir örnekle şöyle anlatılmaktadır. Herhangi biri İngiltere'de bir siyasiye yalnız yaşayan milyoner ihtiyar bir kadını öldürüp paralarını almayı teklif etse suça teşvikten hapisaneye girer. Ancak aynı siyasiye Güney Afrika'da kendisini savunmaktan aciz küçük bir devlet olduğunu ve orayı işgal edip halkın bir kısmını katletmek suretiyle İngiltere'nin servetini artırmayı teklif etse bu teklif derhal kabul olunur.⁷ Zikredilen bu örnek Afrika'nın sömürülmesinin Batılilar tarafından insanlık dışı ve kanunlara aykırı bulunmadığının Osmanlılar tarafından da fark edildiğini göstermektedir. Batılilar Afrika'yı sömürgeleştirirken eylemlerine meşruluk kazandıracak uygun kelimeyi de bulmuşlardır: medeniyet! Medeniyet ihracının sömürgeleştirmeyi uluslararası siyasette kolaylaştırıcı etkisini Sırat-ı Müstakim dergisi ABD'nin eski başkanlarından Theodore Roosevelt'in (1901-1909) İngiltere'de yaptığı bir konuşması üzerinden örneklendirilmektedir. Konuşmasında sabık başkan İngilizlerin Afrika'da gerek kendi devletleri gerekse medeniyet için mühim bir iş gördüğünü ve medeniyet açısından İngiltere'nin Mısır ve Sudan'da kalmasının gerektiğinin altını çizmektedir. Yine başkanın konuşmasına göre Fransızların Cezayir ve Tunus'u işgal etmelerinden de insanlık göze çaracak birçok fayda kazanmıştır. İngiltere ve Fransa'nın bu faaliyetleri bütün medeniyet sahibi milletlere örnek olması gerekmektedir.⁸

Batılı emperyalist devletlerin sömürge zihniyetini insanlık adına geri kalmış toplumları "medenileştirme" düşüncesi kisvesiyle ideolojik ve felsefi bir sistem hâline getirme anlayışının açık bir örneğı olan ABD başkanının bu konuşmasının dergi sayfalarında aktarılması Osmanlıların Afrika'daki vahametinin ne boyutlara vardığından haberdar olduklarını ifade etmektedir. Nitekim dergilerde Afrika'nın sömürülmesi hakkında Batılı devletlerin aralarındaki emperyalist yarış tarihî seyriyle anlatılmaktadır. Almanya sömürge yarışına sonradan katılması nedeniyle Afrika'dan daha çok pay almak için İngiltere ile çatışmaya başlamış ve bu bağlamda

⁷ Ferid, "Anglosaksonlarda Fikr-i Hükümet, Talim ve Terbiye" *Sırat-ı Müstakim*, 70 (1325): 278.

⁸ "Amerika Cumhuriyeti'nin Reis-i Sabıkı Mösyö Rosvelt'in İngiltere'de İrad Eylediğı Nutkudur" *Sırat-ı Müstakim* 92 (1326): s. 251.

İngiltere'nin Doğu'daki gücünü kırmak için Osmanlı Devleti'yle yakınlaşmıştır.⁹ Menfaat ilişkisi gereği Osmanlı ile yakınlaşan Almanya'nın bu hamlesine karşılık daha önceden Afrika'nın taksimi nedeniyle aralarında sorun bulunan İngiltere ve Fransa ise yakınlaşmıştır. İngiltere Fransa'yla 8 Nisan 1904'te bir dostluk anlaşması imzalayarak İslam dünyasının Afrika kısmını kendi aralarında paylaşmışlardır.¹⁰ Yaklaşan I. Dünya Savaşı'nda Batılı emperyalist devletlerin kamplaşmasını daha erken dönemde fark eden Osmanlılara göre Batılı devletlerin birbirlerine düşman olması İslam topraklarını sömürgeleştirme mücadelesinden kaynaklanmaktadır ve bu mücadelede Afrika önemli yer tutmaktadır.¹¹ Bu şekilde Osmanlı dergilerinde Batılı devletlerin nihai amacının İslam dünyasını yok etmek olduğu vurgulanmaktadır. Bu söylem üzerinden zamanın bağımsız tek İslam devleti olan Osmanlı'nın üzerindeki tarihî sorumluluk ve taşıdığı manevi yük hissettirilmek istenmektedir. Nitekim Afrikalı Müslümanlar başta olmak üzere İslam dünyasının Osmanlı Devleti'nden beklentisi Batılı emperyalistlere karşı yerel kuvvetlerce verilen mücadeleyi desteklemesi ve gerektiğinde ön safta yer almasıdır.

Açıklanan minvalde Osmanlı dergilerinde Afrikalıların Batılı emperyalistlere karşı verdiği mücadele hakkında haberler paylaşılmaktadır. Özellikle Afrikalıların direnişi övülmektedir. Batıların askerî üstünlüklerine rağmen Afrikalıların toplara karşı mızraklarıyla, kurşunlara karşı kılıç ve hançerleriyle harp edip vatanlarını ve milletlerini müdafaa için öldüklerine dikkat çekilmektedir.¹² Osmanlı dergilerine göre Afrika'daki sömürgecilik hareketinin baş yürütücülerinden Fransa Afrika'da büyük olmakla birlikte kuvvetli bir devlet değildir.¹³ Buna örnek teşkil etmesi bakımından Fransız birliklerin Çad bölgesinde bulunan Vaday Krallığı tarafından mağlup edilip geri püskürtüldüğü ve Fransızların işgal ettiği toprakları terk etmeye başladığı yönündeki haberler dergi sayfalarında yer almaktadır.¹⁴ Bu zafer üzerine bölgedeki en güçlü ve kalabalık kabileleri oluşturan Tuareg ve Tibular ayaklanarak Vaday'a iltihak olmaya başlamıştır.¹⁵ Fransız siyasiler ise bu yenilgi karşısında Afrika-yı İslami'de daha şiddetle hareket ederek o bölgedeki Müslüman devletlerin tamamıyla ortadan kaldırılması yönünde Fransız parlamentosunda konuşmalar yapmıştır.¹⁶

Fas'ta da halk ayaklanarak Fransız kuvvetlerine saldırıp mühim kayıplar verdirmiştir. Fas'taki ayaklanmanın büyük bir ihtilale dönüşmesinden çekinen Fransa ise bölgedeki asker sayısını artırmaya karar vermiştir.¹⁷ Ancak ilerleyen süreçte Fas ve Marakeş Emiri Sultan Abdülhafız Fransızların himayesini kabul eden anlaşmayı 30 Mart 1912'de imzalamak zorunda kalmıştır. Fas'ın kısa zamanda Fransa tarafından tamamen işgaline yol açacak anlaşma üzerine Beyanü'l-Hak dergisinde "Zavallı Fas. Ferman-ı idamına boyun eğmiş, artık gitmiş" diyerek bu anlaşmayı yorumlamaktadır. Fas'ın bu duruma düşmesinde hükümdarlarının basiretsizliğinin etkisi olduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁸ Zira Fransızlarla imzalanan anlaşma üzerine Faslılar Sultan Abdülhafız'ın para karşılığında vatanlarını Fransa'ya sattığına inanarak ayaklanma hareketlerine başlamıştır.¹⁹ Afrika'da Senûsî tarikatının lideri olan ve Fransızlara karşı mücadele eden Şeyh Ahmed Şerif es-Senûsî'nin çocuklarıyla birlikte Fransızlar tarafından şehit edildiğine dair Fransız gazetelerinde haberlerin yayılması üzerine Osmanlı dergilerinde Fransızlara tepki gösteren makaleler yayımlanmıştır.²⁰ Ancak haberin asılsız olduğu sonradan

⁹ A. Y., "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam" *Sırat-ı Müstakim* 101 (1326): 389.

¹⁰ A. Y., "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam" *Sırat-ı Müstakim* 103 (1326): 428.

¹¹ Ahmed Agayef, "Âlem-i İslam ve Siyaset-i Umumiye" *Sırat-ı Müstakim* 98 (1326): 346-347.

¹² "Fesad-ı İçtimai Bize Nereden Geldi?" *Sırat-ı Müstakim* 150 (1327): 309.

¹³ "Afrika'da Fransa ve Türkiye Serlevhalı Başmakaleden" *Sırat-ı Müstakim* 107 (1326): 53.

¹⁴ "Fransızların Vaday'da Mağlubiyetleri" *Sırat-ı Müstakim* 101 (1326): 398.

¹⁵ "Afrika" *Hikmet* 16 (1326): 6.

¹⁶ "Vaday Hadisesi Netayicinden" *Sırat-ı Müstakim* 122 (1326): 303.

¹⁷ "Fas Hükümet-i İslamiyesi'nde" *İslam Dünyası* 12 (1329): 190.

¹⁸ "Zavallı Fas" *Beyanü'l-Hak* 153 (1328): 2728.

¹⁹ "Fas" *Beyanü'l-Hak* 156 (1328): 2775-2776.

²⁰ "Zafer-i Mel'un" *Sırat-ı Müstakim* 132 (1326): 30; Darülfünun Mezunlarından Ömer, "Hilâl ve Salib" *Sırat-ı Müstakim* 137 (1326): 110.

anlaşılmıştır. Şeyh Senûsi'nin Mısır'da neşredilen el-Mukattam gazetesine gönderdiği ve Fransızların Afrika'nın kuzey ve batı bölgelerinde Müslümanlara yönelik katliam ve yağma faaliyetlerini anlatan mektubu Türkçeye tercüme edilerek aynen verilmiştir.²¹

Osmanlı dergileri Afrika'daki gelişmelere kayıtsız kalmamış ve orada yaşananları takip ederek okuyucularıyla sürekli paylaşmıştır. Bu şekilde toplumda Afrika kıtasına yönelik bilinç artırılarak mevcut gelişmelerin daha iyi kavranmasına çalışılmıştır. Zira Müslüman Afrika'nın kaderi Osmanlı'yı da yakından ilgilendirmektedir. Bazı Osmanlı gazetelerinde Fransızlarla Afrikalı Müslümanlar arasında yaşanan çatışmalarda öldürülen Fransız askerlerin isimlerinin yazılmasına karşın memleketlerini ve istiklallerini müdafaaya çalışan İslam mücahitlerinin isimlerinin anılmayıp “bedeviler” diyerek geçiştirilmesi Sırat-ı Müstakim'de eleştirilmektedir. Batılı emperyalistler İslam dünyasını parçalayarak Osmanlı'nın sonunu hazırlamaya çalışmaktadır. İngilizler ve Ruslar İran'ı bölüşerek Osmanlı'yı doğudan kuşattıkları gibi Fransızlar da Sahra bölgesini ve Sudan'ı işgal ederek devleti güneyden kuşatmaktadır.²² Dolayısıyla dergilerde Osmanlı'nın Afrika'daki etkisi devletin dış güvenliği açısından önemli görülmektedir. Afrika'nın stratejik konumu göz ardı edilmeyerek Osmanlı'nın bu topraklarda varlığını sürdürmesinin değeri vurgulanmaktadır.

Osmanlı'nın Afrika'ya ilgisi gibi Afrikalı Müslümanlar da Osmanlı'da yaşananları takip etmiş ve hilafet merkezine bağlılık duymuşlardır. Batılı devletlerin sömürgesi altındaki Afrikalı Müslümanların Osmanlı'ya ilgisi bu devletleri rahatsız etmekte ve yaklaşmayı önlemek için tedbirler almalarına neden olmuştur. Buna dair bir örnek Fransız basını aracılığıyla verilmektedir. Fransız gazetelerde yazdığına göre II. Meşrutiyet'in ilanı Cezayir ve Tunus'taki Müslümanlar arasında ciddi etki yaratmıştır. Buralardaki Müslümanların Osmanlı'ya meyillerinin artması üzerine Fransa bölgedeki hakimiyetini kaybetmemek için önlemler almaya başlamıştır.²³ Fransız matbuatının “Tunus ahalisini hâlâ Osmanlı mı zannediyorsunuz, Fransa bir Afrika devletidir, Afrika âlem-i İslam'ı Fransa'nın malıdır” mealindeki çıkışları Hikmet dergisindeki bir makalede yanıt bulmaktadır. Almanya'nın Alsas-Loren'i Fransa'dan alması nasıl makul ve meşru değil ve Fransızlar bunu unutmuyorsa Osmanlı da Tunus'u unutmayacaktır. “Fransa bir Afrika devletidir” demek Afrika âlem-i İslam'ın cebren ve kahren esaret altında tutulacağı anlamına gelmektedir. Fransa'nın Afrikalılara yaptığı zalimliği örneklerle anlatan makalede bu emperyalist devletin Afrika'daki hâkimiyetinin uzun sürmeyeceğinin altı çizilmektedir.²⁴ Afrika'daki Müslümanların hilafet yoluyla Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını gösteren bir olay da İngiliz sömürgesi olan Güney Afrika'da yaşanmıştır. Hicri yılbaşı olması münasebetiyle Kap şehrinde bulunan Camiü'l-Müslim'de İslam halifesine dualar edilmiş ve İslami okullarda okuyan öğrenciler Türkçe olarak “Efendimiz çok yaşa!” diye bağırıp alkış tutmuşlardır.²⁵ Bu da Osmanlı'ya duyulan ilginin yalnızca Kuzey Afrika ile sınırlı kalmadığı ve Sahra Altı Afrika'da da özellikle İslamiyet yoluyla arada güçlü bir bağ oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Afrika'nın Osmanlı için önemini bu kıtadaki son Osmanlı toprağı olan Trablusgarp'ın İtalya tarafından işgali sırasında dergilerde çıkan makalelerden anlamak mümkündür. İşgalden önceki günlerde İtalya'nın hazırlıklarının belirginleşmesi üzerine Hikmet'te Trablusgarp coğrafyasında yaşayan Osmanlı'ya sadık, vatan ve millet için gerekirse iki kere ölmeye hazır cesur ve cengâver şeklinde nitelenen aşiretler belirtilmektedir. Eğer İtalya bir işgal hareketinde bulunursa Afrika'da “mükemmel” bir tokat yiyecektir.²⁶ Ancak kısa süre sonra İtalya kuvvetleri Trablusgarp'a saldırmıştır. Bu işgal Osmanlı dergilerinde ciddi tepkiye neden olmuştur.

²¹ “Şeyh Senûsi'nin Bir Tahrirâtı” *Sırat-ı Müstakim* 138 (1326): 128.

²² “Afrika-yı İslami Müdafaası” *Sırat-ı Müstakim* 119 (1326): 255-256.

²³ “Cezayir ve Tunus” *Sırat-ı Müstakim* 101 (1326): 398.

²⁴ Şeyh Mihriddin Arûsî, “Müslüman Afrika Müslümanların Kalacaktır” *Hikmet* 23 (1326): 4-5.

²⁵ “Afrika-yı Cenubi'de Müslümanlar” *Sırat-ı Müstakim* 129 (1326): 416.

²⁶ “Osmanlı Afrikası'nda İslam ve Osmanlılık İçin Feda-yı Can Edecekler” *Hikmet* 74 (1327): 3.

Beyanü'l-Hak, İtalya'nın hareketini "tecavüz" olarak nitelendirmektedir.²⁷ Trablusgarp'ın işgale uğraması karşısında daha önceden Japonya'da İslam'ın yayılışı için önemli faaliyetlerde bulunmuş seyyah ve gazeteci yazar Abdürreşid İbrahim yaşadığı üzüntüyü şu şekilde anlatmaktadır: "Bugün Osmanlılar ağlasın, bugün bütün âlem-i İslam ağlasın. Saltanat-ı Osmaniyye, Hilafet-i İslamiyye bugün Afrika kıtasından çekiliyor. Tarih-i İslam için ne müellim, ne muzlim bir sahife!"²⁸ Medeniyet davasında bulunan Batılı devletlerin İtalya'nın bu şekaveti karşısında sessiz kalışı bağımsız tek İslam devleti ve hilafetin merkezi olan Osmanlı'nın mahvı için yapılan bir planın ispatı olarak gösterilmektedir.²⁹ Türk Yurdu dergisi de İtalya'yı Afrika'ya sevk edenlerin İngiltere ve Fransa olduğunu belirtmektedir.³⁰ İtalya'nın Afrika'ya saldırısının perde arkasında İslam dünyasını yok etmek isteyen Batılı emperyalistlerin olduğu açıkça zikredilmektedir. Bu ise Trablusgarp'ın savunulmasının yalnız siyasi değil aynı zamanda dinî anlamda önemli mahiyet teşkil ettiği anlamına gelmektedir.

Sırat-ı Müstakim sayfalarında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali şiddetle protesto edilmektedir. Afrikalı Müslümanların İtalyanların zalimliğine bırakılmaması için İslam âlemini cihat sancağı altına çağırarak haykırışlar dergide yer almaktadır.³¹ Osmanlı Devleti İtalya'nın işgalle savaş ilanına karşılık vererek hazırlıklara başlamıştır. Savaşmak üzere bölgeye geçen hürriyet kahramanı Enver ve Basra eski valisi Mardinîzade Arif Beyler tarafından Afrika'daki Müslüman kabilelere hitaben hazırlanan beyanname dergide yayımlanmaktadır. Beyannamenin bitişinde kanlarının son damlasına kadar bu "düşman-ı denî" ile savaşa devam edileceğinin belirtilmesi Osmanlıların Afrika'daki topraklarını korumadaki kararlılığını göstermektedir.³² Şeyh Ahmed Senûsî de Afrika Müslümanlarını İslam düşmanların karşı cihada çağırarak beyanname yayımlamıştır.³³

Yapılan cihat çağrıları İslam dünyasında yankı bularak Afrika'nın birçok bölgesinden Trablusgarp'a gönüllü birlikler hareket etmeye başlamıştır. Dergilerde "Medeni(!) İtalya'nın" bu işgali karşısında İslam dünyasının ayağa kalktığı, birlik ve beraberlik duygusuyla hareket ettiği vurgulanmaktadır.³⁴ Hikmet'te Trablusgarp'ta açılan cihat sancağının bütünleştirici özelliği şöyle belirtilmektedir: "Meydan-ı cihatta Türk ve Arap yok, hukukunu müdafaaya azmetmiş din kardeşleri, vatan kardeşleri, silah yoldaşları var."³⁵ Türk Yurdu'nda da benzer söylemlere yer verilmektedir. Afrika'da Batılı devletlerin boyunduruğuna geçmeyen tek Osmanlı ve tek İslam toprağı Trablusgarp kalmıştı. İtalya'nın haksız ve usulsüz şekilde buraya taarruz etmesine karşı mücadele edip Trablusgarp'ın Osmanlı kalmasında İslam ve Türk alemi Osmanlı Devleti kadar alakalıdır ve bu alaka da savaş sürecince görülmektedir. Nitekim Türk ve Arap mücahitler kan ve canlarını birleştirip aynı şevk ve heyecanla, aynı şecaat ve fedakarlıkla müşterek vatanlarını müdafa için çarpışmaktadır.³⁶ Her taraftan Batılı devletlerin istilasıyla çiğnenmiş Afrika'nın bu noktasında Müslümanlar alını yukarı kaldırıp elindeki ayılı-yıldızlı al bayrağı dik tutarak kahramanlık göstermektedir.³⁷ Trablusgarp'ta verilen mücadele Osmanlılığının Afrika'daki ümid-i istikbalini takviye etmektedir.³⁸ Abdürreşid İbrahim de Trablusgarp'taki Müslümanlar mücadeleyi üç beş ay daha devam ettirebilirse İtalya'yı bu topraklardan çıkaracaklarına inanmaktadır.³⁹ Dolayısıyla savaş boyunca dergilerdeki ortak

²⁷ Hayroviç İsmail, "Afrika'da İslamiyet ve Nasraniyet" *Beyanü'l-Hak* 174 (1328): 3059.

²⁸ Abdürreşid İbrahim, "İdare-i Maslahat" *Sırat-ı Müstakim* 160 (1327): 50.

²⁹ Şeyh Mihriddin Arûsî, "Osmanlı Afrika'sı Kolaylıkla Alınmaz" *Kanad* 1 (1327): 2.

³⁰ Akçuraoğlu Yusuf, "Tarihî Mevzimizde" *Türk Yurdu* 24 (1328): 770.

³¹ Selânik-Silah, "Afrika Müslümanlarına Hayye-ale'l-Felah" *Sırat-ı Müstakim* 162 (1327): 94.

³² "Beyanname" *Sırat-ı Müstakim* 167 (1327): 175-176.

³³ "Şeyh Senûsî Hazretleri Cihad-ı Mukaddes İlanı" *Sırat-ı Müstakim* 176 (1327): 322.

³⁴ "Müslüman Memleketlerine Avrupa'nın Hücumuna Karşı Âlem-i İslam'da Galeyan" *Sırat-ı Müstakim* 162 (1327): 95-96.

³⁵ "Ah Bu Gaflet Olmasaydı!.." *Hikmet* 77 (1328): 1.

³⁶ A. Y., "Türk Âleminde" *Türk Yurdu* 1 (1327): 23.

³⁷ A. Y., "Türk Âleminde" *Türk Yurdu* 4 (1327): 119-120.

³⁸ Ahmed Ferid, "Kuvvet ve Siyaset Muharebesi" *Türk Yurdu* 13 (1328): 389.

³⁹ Abdürreşid İbrahim, "Bizim Aklımız Bize Yararsa Biz de Adam Oluruz" *Sırat-ı Müstakim* 164 (1327): 117.

düşünce Osmanlı'nın Afrika'daki son toprağının İslam dünyasında yaratılan heyecanla birlikte büyük bir azimle korunacağı ve bu vesileyle Afrika'daki Batı emperyalizmine darbe vurulacağıydı.

Trablusgarp'ta İslam sancağı altında İtalya'ya karşı gösterilen direniş Osmanlı'nın Balkan topraklarında çıkan yeni bir savaşla akamete uğramıştır. Osmanlı Devleti Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine zorunlu olarak askerî kuvvetlerini Trablusgarp'tan çekmiştir. İtalya'yla 18 Ekim 1912'de yapılan Uşi Anlaşması sonucunda Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte oradaki mücadele yakından takip edilmiştir. Batılı emperyalistlere karşı Afrikalı Müslümanların direnişi devlet tarafından fiilen desteklenemese de dergilerde Afrikalı Müslümanların Hakk yolundaki cihadı ve galibiyeti için Allah'a dualar edilerek⁴⁰ Osmanlıların Afrika'daki toprakları unutmadığı ve gönüllerinin oradaki kardeşleriyle attığı belirtilmektedir.

2. Afrika'da İslam'ın Yükselişi

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı dergilerinde Afrika coğrafyasıyla Osmanlılar arasında birçok yönden ortak bağlar kurulmaya çalışılmaktadır. Hz. Muhammed ve sonrası dönemde İslam devletlerinin Afrika sahillerine dayanması⁴¹ özellikle Kuzey Afrika'nın tarihi süreç içerisinde Türk hâkimiyet sahasına girişi, bölgeyi İspanyolların işgalci zulmünden ve Haçlı istilasından kurtarıcı güç olarak Osmanlıların 16. yüzyılda kazandığı zaferler⁴² üzerine yapılan atıflar Afrika'nın uzak ve yabancı bir coğrafya olarak görülmediğinin işaretleridir. Donanma dergisinde Osmanlı'nın kaybettiği Cezayir ve Tunus gibi toprakların elden çıkış sürecini anlatan ve bunun yanında mevcut Osmanlı Afrikası'nı başta tarihi, iktisadi, coğrafi olmak üzere eğitim durumu ve yeraltı zenginlikleri gibi diğer özelliklerini belirten bilgilendirici makaleler kaleme alınması bu bakımdan önemlidir.⁴³ Hikmet'teki bir makalede Osmanlı Afrikası coğrafyasında bulunan Tuareg ve Tibu gibi Kuzey Afrika topluluklarının cesur ve fiziki açıdan güçlü olduklarından bahisle bunların kalben ve kemal-i samimiyetle artık Osmanlı olduğu ve Osmanlı kalacakları Fransa'ya hitaben vurgulanmaktadır. Fransa'nın bu toplulukları para ve şiddet yoluyla Osmanlı'dan koparma amaçlarına da dikkat çekilerek bu yöntemlerde başarısız kaldıkları belirtilmektedir.⁴⁴ Hatta Ahmed Midhat Efendi'nin bir konferansında iddia ettiği üzere Orta Afrika kısımlarında Fransızların işgali altında bulunan bölgedeki Tuareglerin aslında Türk olduklarını bilimsel kanıtlar göstermek suretiyle gündeme getirmesine Sırat-ı Müstakim'de yer verilmektedir.⁴⁵ Bu tip yaklaşımlarla Afrikalılar ve Osmanlılar arasında benzer noktaların sayısı artırılmak istenmektedir. Ancak Afrikalılarla en sıkı bağ İslamiyet üzerinden kurulmaktadır.

Dergilerde Afrika'yla alakalı dikkat çekici bir konu kıtadaki Müslüman varlığından ve İslam'ın gittikçe yayıldığından sıkça bahsedilmesidir. Osmanlılar ile Afrikalı Müslümanlar arasındaki din birliği yönüne önemle vurgu yapılmaktadır. Afrika'nın İslam dünyası içerisinde yer aldığını ifade etmek için bu kıtadaki Müslüman varlığının yoğunluğuna ilişkin tespitlere yer verilmektedir. Buna göre İslamiyet Asya kıtasına oranla Afrika'da daha hızlı yayılmaktadır ve bu yayılış sürekli artma eğilimindedir.⁴⁶ Üstelik Afrika'da Müslümanların sayısı kendiliğinden yükselmektedir.⁴⁷ Ne İslam hilafetinin merkezi Osmanlı ne de başka bir İslam devleti siyasi bir çalışma ve nakdi himmette bulunmadan Afrikalılar Müslüman olmaktadır. Afrika'da kendi

⁴⁰ "İtalyanların Uğradığı ve Uğrayacağı Felaketler" *Sebilürreşad* 285 (1329): 408.

⁴¹ Mahkeme-i Temyiz Azasından Bereketzade İsmail Hakkı, "İslam ve Usul-i Meşveret" *Sırat-ı Müstakim* 5 (1324): 71.

⁴² "Afrika'da Türkler" *Hikmet* 65 (1327): 5-6; *Hikmet* 74 (1327): 5-6; *Hikmet* 75 (1327): 7.

⁴³ Mehmed Hıfzı, "Osmanlı Afrikası" *Donanma* 17 (1327): 1553-1562; *Donanma* 19 (1327): 1752-1754.

⁴⁴ "Afrika Osmanlıları: Tuareg ve Tibu" *Hikmet* 48 (1327): 2.

⁴⁵ "Türklüğe Dair" *Sırat-ı Müstakim* 21 (1324): 333-334.

⁴⁶ "İslamiyet'in İntişarı" *Sırat-ı Müstakim* 98 (1326): 348; "Panislamizm" *Sırat-ı Müstakim* 173 (1327): 273; "Neyaza'da İntişar-ı İslam" *Tearüf-i Müslimîn* 11 (1326): 186.

⁴⁷ Ahmed Nâim, "Akide-i Ehl-i Sünnetin Mücmelan Beyanı" *Sırat-ı Müstakim* 9 (1324): 138.

dinlerine taraftar toplamaya çalışan Hristiyan misyonerler ise hükûmetlerinin çeşitli yardımlarıyla daha güçlü şekilde faaliyette bulunmaktadır. Ancak bütün olanaklarına karşın Afrikalıların bir asır geçmeden aslı kısmının Müslüman olacağını onlar da itiraf etmektedir.⁴⁸

Batılı ilim adamlarının Afrika'da Müslümanlığın yayılışıyla ilgili görüşleri dergilerde paylaşılmaktadır. Fransız devlet adamı ve tarihçi Gabriel Hanotaux'un *Sırat-ı Müstakim*'de yer verilen bir makalesinde halkın dalga dalga girdiği yegâne dinin Müslümanlık olduğu ve Afrika'da murabıtların beyaz elbiselere bürünüp çırılçıplak dolaşan putperestlere İslam'ı öğreterek Müslümanlığı yaydığı şeklindeki ifadelerine dikkat çekilmektedir.⁴⁹ Afrika'da seyahat ederek incelemelerde bulunan Dr. Karl Kuhn İngiliz gazetelerine gönderdiği mektupta İslamiyet'in Afrika'daki ilerleyişinden şöyle bahsetmektedir: "Hiç şüphe yoktur ki İslamiyet Afrika'da süratle intişar etmektedir. Hatta daha garibi Avrupalılar Afrika'nın neresinde neş-i medeniyete teşebbüs ediyorlarsa İslamiyet mutlaka orada kök tutmaktadır. (...) Bugün nüfuz-ı İslamiyet Sudan'ın her cihetinde ve garbi, şarki ve cenubi Afrika'da tevessü' etmektedir. Afrika yavaş yavaş büyük bir Müslüman memleketi hâline girmektedir."⁵⁰ İslamiyet'in Afrika'daki yayılışı hakkında kıtaya defalarca seyahat eden Max Montbello isimli ilim adamının yazdığı makalelere İslam Mecmuası'nda yer verilmektedir. İslam'ın Afrika'ya ne suretle nüfuz ettiği ve bunun sebeplerinin anlatıldığı makalelerde Montbello İslam'ın ilerleyişi karşısında alınabilecek tedbirleri sıralamaktadır. Afrika'daki Müslümanların ahvalini inceleyerek bunlara yönelik uygulanacak siyasetin lüzumundan da bahsetmektedir.⁵¹ Bununla birlikte dergilerin de vurguladığı şekilde Afrika'da İslamiyet'in yükselişi engellenememektedir.

ABD basınındaki bir haberi dergi sayfasına taşıyan Sebilürreşad, Afrika'da sekiz ay boyunca seyahat eden bir Protestan piskoposun Afrika'da İslamiyet'in müthiş şekilde yayıldığı, bu durumun misyoner heyetlerince ve Hristiyan kiliselerince endişeye sebep olup bu coğrafyada Hristiyanlığın İslam'a kıyasla çok geride kaldığı yönündeki açıklamalarına yer vermektedir.⁵² Afrika'da İslam'ın gelişiminin nedenlerini ve Batılı devletlerin bu noktada eksik kaldığı yönleri inceleyen Fransız basınından bir makale de dergide aynen yayımlanmaktadır. Yine Doğu ve Batı Sudan bölgelerinde İslam'ın yayılışını inceleyen bir Protestan'ın İngiliz basınındaki makalesi de tercüme edilerek okuyucuyla paylaşılmaktadır.⁵³ Afrika'da İslamiyet'in yayılışına dikkat çeken Fransız basınındaki haberler de *Sırat-ı Müstakim*'de yayımlanmaktadır. Haberlerde Senegal'in kuzeyi ve Nijer havalisindeki beş milyona yakın insanın yaklaşık bir buçuk milyonunu Müslümanların oluşturduğu bilgisi vardır.⁵⁴ Hikmet'te de Alman gazetelerinin yazdığı üzere hiçbir etkide bulunulmadan Afrika'nın doğu kısımlarında İslam'ın fevkalade bir hızla yayıldığı bilgisi paylaşılmaktadır. Hristiyanlık ise kıtada bunca paraya ve misyoner faaliyetlerine rağmen bir ilerleme gösterememektedir.⁵⁵ Almanya'nın sömürge halklarından olan Habeşilerle alakalı Almanya hükûmetine verilen bir raporda bu insanların elli yıla kadar tamamen Müslüman olacağı söylenmektedir. Almanya İslam'ın artışıyla kendi nüfuzunun azalacağından korktuğu için buna çare olarak bölgeye çok sayıda misyoner göndermiştir.⁵⁶ Batı basınına çıkan bu haberler Afrika'daki yoğun Müslüman varlığını teyit edici niteliktedir.

Beyanü'l-Hak'ta Afrika'nın nüfusuyla alakalı bir cetvel yayımlanmaktadır. Cetvelde Afrika kıtası coğrafi olarak bölümlere ayrılmakta ve her bölümde kalan ülkelerin isimleri, toplam nüfusu, nüfus içerisindeki Müslüman sayısı, hangi devlete bağlı olduğu ve konuşulan dil gibi bilgiler paylaşılmaktadır. Buna göre Afrika'da belirtilen 47 ülkenin toplam nüfusu 163

⁴⁸ "Afrika'da Din-i İslam" *Sada-yı Hak* 2 (1324): 3.

⁴⁹ "Hanoton'un Makalesi" *Sırat-ı Müstakim* 57 (1325): 67.

⁵⁰ "Şuûn-ı İslamiyye" *Sırat-ı Müstakim* 77 (1325): 402.

⁵¹ Tevfik Süveydi, "Afrika'da İslamiyet'in Seyr-i Muzafferanesi" *İslam Mecmuası* 8 (1330): 241-242.

⁵² "İslamiyet'in Süratle İntişarı" *Sebilürreşad* 278 (1329): 287.

⁵³ "Müslümanlık Âlemindeki Faaliyet-i Diniyye" *Sebilürreşad* 299 (1329): 232-237; "Afrika'da İslamiyet Alabildiğine İlerliyor" *Sebilürreşad* 299 (1329): 237-240.

⁵⁴ "Afrika-yı Merkezi'de İslamiyet" *Sırat-ı Müstakim* 136 (1326): 96.

⁵⁵ "Afrika-yı Şarki'de İntişar-ı İslam" *Hikmet* 48 (1327): 3.

⁵⁶ "Afrika" *Sırat-ı Müstakim* 107 (1326): 54.

milyon 736 bin 683 olarak verilirken bunun içerisindeki Müslüman sayısı 58 milyon 884 bin 587 kişidir. Müslümanların yoğun olarak bulunduğu kısım Kuzey Afrika'dır. Toplam nüfusa oranla Müslümanların daha az olduğu yerler İngiltere'nin hâkimiyeti altında bulunan Afrika'nın güney kısımlarıdır. Afrika'nın bazı yerlerinde Müslüman sayısına dair bilgiye erişilememiştir.⁵⁷ Afrika'nın geri kalan nüfusunun ne kadarının yerel dinlere ve Hristiyan inancına sahip olduğu hakkındaysa bilgi verilmemektedir. Donanma'daki bir yoruma göre Müslümanların kıtadaki varlığına ve İslamiyet'in hızlıca yayılışına karşın Afrika, Avrupalılar tarafından "putperest kıta" olarak adlandırılmakta ve İslam'ın bu coğrafyadaki etkisi göz ardı edilmektedir.⁵⁸ Batılı ilim adamlarının görüşleri ve gazetelerdeki haberlerden hareketle kıtadaki Müslüman varlığının Hristiyan nüfustan fazla olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Bu niteliğiyle Afrika kıtası Osmanlı dergilerinin zikrettiği gibi İslam dünyasının önemli bir coğrafyası olarak görünmektedir.

Afrika'da İslam'ın hızla yayıldığı kabul edilmekle birlikte Osmanlı dergilerinin göz ardı etmediği bir husus da Batılıların bu coğrafyadaki misyonerlik faaliyetleridir. Hristiyan din adamları Afrika'da yoğun şekilde misyonerlik yürütmektedir. Öyle ki onların bütün dünyayı Hristiyan yapmak için ortaya koydukları mücadele Müslümanlar için endişe vericidir.⁵⁹ Batılı emperyalist devletlerin Afrika ve Asya toplumlarını sömürge hâline getirmeleri karşısında Batılı ilim adamlarından ABD'li John Mott, ileride bu toplumların büyük sorunlar yaratmaması için özellikle Afrika ve Asya ahalisi arasında Hristiyanlığın yayılmasına gayret gösterilmesini tavsiye etmektedir. Zira kendisi medeniyetin bütün faziletlerinin Hristiyanlığa atfedilmesi gerektiği kanaatinde. İslamiyet'in medeniyete engel olduğu ve bugünkü medeniyetin oluşumunda İslam'ın hiçbir katkısı bulunmadığı anlamına gelen bu iddiaya Sırat-ı Müstakim ve Hikmet dergileri cevaben makaleler yayımlayarak Mott'un ileri sürdüğü görüşlerde tamamen haksız olduğu gösterilmektedir.⁶⁰

Sırat-ı Müstakim'de Afrika kıtasında İslam'ın gelişimini anlatan makale dizisi kaleme alan Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre Afrika'nın nihai ve ekseri dini İslamiyet olacaktır. Eğer Hristiyanların dinî neşriyat faaliyetlerinin ve gösterdikleri fedakârlığın çok azını İslam uleması gerçekleştirirse tamamen Müslüman bir Afrika elli yıla kalmadan ortaya çıkacaktır. Özellikle Orta Afrika'da İslamiyet herhangi bir irşat heyeti gönderilmeden ya da bir faaliyet yürütülmeden kendiliğinden yayılmaktadır. O gün için Afrika'da seksen milyon Müslüman yaşadığını belirten Filibeli Ahmed Hilmi Afrikalıların kendiliğinden İslam'a geçmesini Hristiyanların hayretle karşıladığına dikkat çekmektedir. Orta Afrika'da avuç dolusu liralara sarf eden Katolik ve Protestan misyonerlerin fedakârlıkları boşa gitmektedir. Orta Afrika'daki Sudanlılar İslam'da Allah'ın tek yaratıcı olmasına karşın Hristiyanlıktaki üçlü teslis inancının kendi çoktanrılı inançlarıyla benzeştiği için üzerlerinde etki yaratmadığından kolayca İslam'a geçmektedir. Yine ibadet konusunda Hristiyan âdetleri Afrikalılarda etki meydana getirmemesine karşın ezan sesi bu insanlar üzerinde huşu yaratmaktadır.⁶¹ Türk Yurdu'nda da bu konuda farklı bir yorum gündeme taşınmaktadır. Afrika'da Hristiyanların muktedir, zengin ve âlim misyonerlerine karşın Müslümanlığın muntazam ve mürettep bir propagandası yapılmadığı hâlde kolayca yayılışı İslam'ın temelini muhafaza etmekle birlikte içerisine girdiği kavmin bulunduğu muhite, toplumsal şartlara, psikolojik duruma göre şekil alabilen esnekliğine bağlanmaktadır. İslam dünyasındaki çeşitli mezheplerin varlığı da bu esneklikten kaynaklı olarak yorumlanmaktadır.⁶² Dolayısıyla Afrika'da İslam dini mevcut şartlara uyum sağlayabilen özelliği sayesinde kolayca benimsenmekte ve yerli kabileler arasında yayılmaktadır.

⁵⁷ "Afrika Kıtasında Bulunan Müslümanlar ve Sekine-i Umumiyesi ile Mukayesesi" *Beyanü'l-Hak* 20 (1324): 462-463.

⁵⁸ Ali Rıza Seyfi, "İslamiyet'in Faaliyet Sahaları: Afrika'yı Öğrenelim" *Donanma* 18 (1330): 284.

⁵⁹ Ali Rıza Seyfi, "Bir İbret-i Mehibe" *Sırat-ı Müstakim* 182 (1327): 404.

⁶⁰ "Asya'dan Avrupa'nın Endişesi" *Sırat-ı Müstakim* 127 (1326): 382; "Amerikalı Mister John Mott Tuhfemiz: Medeniyet-i Hazıra Nasıl Meydana Geldi" *Hikmet* 45 (1326): 4.

⁶¹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Afrika'da İslam" *Sırat-ı Müstakim* 80 (1326): 31-32.

⁶² Ahmed Agayef, "Türk Âlemi" *Türk Yurdu* 7 (1327): 198.

Osmanlı dergilerinde hilafet merkezi olmak suretiyle İslam dünyasının lideri konumundaki Osmanlı Devleti'nin birtakım ilmî meselelerde geri kaldığına dair eleştiriler de yapılmaktadır. Hristiyanlaşmanın medenileşmenin doğal sonucu olduğundan hareketle Amerikalı, Fransalı, İtalyalı, Avusturyalı Hristiyan din adamları da Afrika'nın en ücra vahalarında yıllarca türlü zorluklara göğüs gererek çalışmaktadır. Onların bu azmi Müslümanlara ibret olmalıdır.⁶³ Zira Osmanlıların ilmî anlamda İslam dünyasına ilişkin bilgileri olması gereken düzeye değildir. Sırat-ı Müstakim'deki bir makalede bu konuda şöyle bir eleştiri gündeme getirilmektedir: "Darü'l-hilafeti'l-Aliyye asırlardan beri makarr-ı celil-i hilafet iken henüz mufassal bir tarih-i İslam'ımız yok. Mufassal bir İslam coğrafyası, bir İslam haritası yok. Âlem-i İslam'ın mesela şu içinde bulunduğumuz on üçüncü asr-ı hicrî-i şemsîdeki vaziyat-ı içtimaiyye, ahval-i ruhiyye, terbiye-i ahlakiyye ve sairesine dair bir eser-i ilmî ve içtimai külliyyen mefkûd. En büyük âlimimize sorulsa mesela Afrika kıtasındaki ahval-i İslam'dan bize izahat itasından âciz olduğu görülür. Afrika'nın etrafıyla tâ Amerika'ya kadar uzanıp giden adalardaki Müslümanlardan, Müslümanların bugünkü ahval-i içtimaiyyesiyle geçen asırlık vaziyat-ı siyasiyyesinden acaba binde, yüz binde kaçımız habiriz?" Makalede İslam dairesi içinde yer alan Afrika hakkında bilgilerinin az olması da eleştiri dâhilinde tutulmaktadır. Afrika'da dinî bayramların ve günlerin nasıl geçirildiği, oralardaki Müslüman kadınlar ile Osmanlı'daki kadınlar arasında farklar, Afrika'daki murabıtların fikrî yapıları ve seviyeleri merak konusu edilmektedir. Protestan ve Katolik misyonerlerin Afrika'daki Müslümanlar üzerindeki faaliyetleri ve onları Hristiyanlaştırdığı meselesinin boyutları ve buna karşı alınacak önlemlerin neler olduğu da sorgulanarak Afrika'da birçok İslam bölgesine matbu bir elifba, Kur'an-ı Kerim nüshasının dahi henüz girmediği vurgulanmaktadır.⁶⁴ Hâlbuki İslam ve Osmanlı terbiyesini ve tahsilini ihya etmek her yer için lazım olduğundan daha fazla Afrika coğrafyası için gereklidir.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin Afrika'ya uzak kaldığını söyleyen Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Afrikalıların gözünde Osmanlı Devleti'nin önemini Bornu müftüsünün bir zamanlar sarf ettiği şu sözleriyle aktarmaktadır: "Biz Afrikalılar nezdinde Osmanlı lafzı, mübarek bir kelimedir; biz Afrikalı Müslümanlar hilafet-i İslamiyye'nin merkezi olan Osmanlılığı takdis eyeriz ve biz hep Osmanlıyız! Efsus ki bizi pek unuttunuz, pek bî-kes koydunuz!" Şehbenderzade ayrıca Sudanlı Müslümanların dinî yönden cahil oldukları ve kelime-i tevhitten başka bilgileri olmadığından İslam ulemasının bu bölgelere giderek din kardeşlerine yardımcı olmalarının gerekliliği üzerinde durmaktadır.⁶⁶ Dolayısıyla Osmanlı dergilerinde Afrika gibi uzak bölgelerdeki Müslümanlara Hristiyan misyonerlerin kendi dinlerini telkin etme çalışmalarından bahsedilerek Osmanlı gençlerinin İslam'ı ve milliyeti müdafaa etmeyi en büyük vazife bilip oralardaki dindaşlarını yalnız bırakmamaları ve misyonerlik faaliyetlerini etkisiz kılmaları gerektiğinin üzerinde durulmaktadır.⁶⁷ Mehmed Âkif'in Sırat-ı Müstakim'de yayımlanan şiirindeki mısralar bu konuda gençlere ilham olma yönünde örnek teşkil etmektedir:

"Bana siz âlem-i İslam'ı sorun, söyleyeyim;
Çünkü hiçbir yeri yok gezmediğim görmediğim.

Şark'tan başlayarak Mağrib-i Aksa'ya kadar;
Asya'nın, Avrupa'nın, Afrika'nın nerde ki var;

Müslüman sakin olan bir yeri, mutlak gittim;
Hepsinin hâlini, mazarını tetkik ettim."⁶⁸

⁶³ M. Ali Münir, "İnhitatat-ı İçtimaiyye" *Sırat-ı Müstakim* 58 (1325): 85-86.

⁶⁴ M. Ali Münir, "İsmail Gaspıralı Bey Hazretlerine" *Sırat-ı Müstakim* 52 (1325): 410-411.

⁶⁵ M. Ali Münir, "İnhitatat-ı İçtimaiyye" *Sırat-ı Müstakim* 65 (1325): 195.

⁶⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Afrika'da İslam" *Sırat-ı Müstakim* 82 (1326): 62-64.

⁶⁷ Edhem Nejad, "Haricdeki Dindaşlarımız" *Sırat-ı Müstakim* 142 (1327): 187-188.

⁶⁸ Mehmed Âkif, "Süleymaniye Kürsüsünde" *Sırat-ı Müstakim* 175 (1327): 294.

Afrika dâhil İslam dünyasının büyük kısmının Batılı emperyalist devletlerin sömürgesi hâline gelmesinde Osmanlı dergileri özeleştirici yapmaktadır. Beyanü'l-Hak'da yer alan bir makalede Müslümanların cehalet ve gaflet içine bulunmasının “adab-ı milliye, vezaif-i İslamiyye ve içtimaiyye”lerine riayetsizliğinin büyük etkisi olduğundan bahsedilmektedir. Müslümanlar terakki yönünden Batı'nın gerisinde kalmıştır. Bir zamanlar kendisine “İslam âleminin hamisi süsünü” veren Alman hükümdarı II. Wilhelm Afrika'daki sömürgelerinden bulunan Müslümanları kendi siyasi menfaatine aykırı gördüğünden İslam'ın yayılışını önlemeye çalışmaktadır.⁶⁹ Batılı emperyalist devletlerin ve misyoner teşkilatların Müslümanlığı engelleme faaliyetleri aslında İslam'ın sömürgecilğe karşı önemli bir kuvvet olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı dergilerinde İslamiyet, emperyalizme karşı Afrikalıları kurtarmak için birleştirici güç olarak algılanmaktadır. Bu konudaki en belirgin örneğe Trablusgarp Savaşı'nda yaşanmıştır.

Dergilerde Trablusgarp Savaşı sırasında İslam dünyasında oluşan birlikteliğin verdiği maddi ve manevi güce atıf yapan birçok haber vardır. İşgalci İtalya'ya karşı Asya'nın merkezinden kalkıp Afrika'da can veren Türk Mehmetçiğin ruhuyla peygamber soyundan gelen Arap kavmi birlik olarak Afrikalı Müslüman kardeşleri için savaşmıştır.⁷⁰ Trablusgarp'ın işgali üzerine İngiltere'nin sömürge toprağı olan Güney Afrika'daki Natal Müslümanları işgali protesto etmiş ve İtalya'nın çıkarılması için İngiltere dış işlerine dahi telgraf çekerek yardım istemişler⁷¹, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yardım maksadıyla aralarında nakdi para toplayarak İstanbul'a göndermişlerdir.⁷² Ayrıca camide toplanarak Osmanlı ordusunun İtalya'ya karşı muzafferiyeti için dualar etmişler ve İtalya'nın Trablusgarp'taki vahşetini lanetlemişlerdir.⁷³ Hindistan'daki Müslümanlar da Afrika'daki din kardeşleri için yardım kampanyalarına başlamışlardır.⁷⁴ Japonya'da bulunan Müslümanlar ise çeşitli miting ve konferanslarla Osmanlı Afrikası'na saldıran İtalya'ya tepki göstermiş ve kendi hükümdarlarından müdahale talebinde buldukları gibi Afrika'da savaşan mücahitler için yardım toplamışlardır.⁷⁵ Afrika'daki Müslümanların birlik hâline dönüştürülmesi sürecinde Abdürreşid İbrahim'in çalışmaları da gündeme getirilmektedir. Savaşın başlaması üzerine Abdürreşid İbrahim Afrika'ya geçerek⁷⁶ kabileler arasında faaliyette bulunup onları İslam birliği doğrultusunda Trablusgarp'taki mücadeleye sevk etmiştir. Sırat-ı Müstakim'de Trablusgarp'ın işgalinin Osmanlı'ya husus bir durum değil, bütün Müslümanlara karşı açılmış bir savaş olduğundan bahisle emperyalist Batı'ya karşı İslam dünyasının birlik hâlinde hareket etmesinin zarureti anlatılmaktadır.⁷⁷ Bu bağlamda Hindistan'dan Tunus'a, Türkistan'dan Java adalarına dek İslam dünyası bu işgale sessiz kalmamıştır. Afrika'nın en ücre köşelerinden binlerce din kardeşi cihat çağrılarını uyararak Osmanlı subaylarının komutası altında İtalya'nın işgaline karşı mücadele vermeye başlamıştır.⁷⁸ Afrika Müslüman kabileleri arasındaki husumetler ve çekişmeler Trablusgarp işgaliyle unutulmuş ve birlik içerisinde cihat meydanına atılmışlardır.⁷⁹ Dergilerde verilen bu tür haberler İslam'ın emperyalizme karşı birleştirici gücünü ortaya koymaktadır. Müslümanlar arasında yaratılacak ortak bilinç sömürgeci tahakkümü altında yaşamak zorunda kalan İslam dünyasının da kurtuluşu olacaktır.

⁶⁹ Erzurumlu Ömer Nasûhi, “Afrika'da İslamiyet” *Beyanü'l-Hak* 154 (1328): 2732.

⁷⁰ “Ruh-ı İslam, Hayat-ı Ebedî” *Sırat-ı Müstakim* 166 (1327): 150.

⁷¹ “Natal Müslümanlarının İhtisasatı” *Sırat-ı Müstakim* 167 (1327): 173-174.

⁷² “Yuhannesburg Müslümanları” *Sırat-ı Müstakim* 170 (1327): 226.

⁷³ “Cenubi Afrika İslamlarının Mitingi” *Sırat-ı Müstakim* 171 (1327): 242.

⁷⁴ “Hindli İhvan-ı Dinimiz” *Sırat-ı Müstakim* 169 (1327), 210.

⁷⁵ “Japonya Müslümanlarının Hissiyatı” *Sebilürreşad* 186 (1328): 72.

⁷⁶ Osman Nuri, “Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi'ye” *Sırat-ı Müstakim* 168 (1327): 185.

⁷⁷ Mehmed Kâmil, “İttihad, İttihad, Daima İttihad ve Biraz İntibah” *Sırat-ı Müstakim* 169 (1327): 207-209.

⁷⁸ Ahmed Agayef, “Âlem-i İslam'a Umumi Bir Nazar” *Sebilürreşad* 185 (1328): 42.

⁷⁹ “Afrika'da Mücahidin-i İslamiye'nin Ahvaline ve Müslümanlığın İstikbaline Dair” *Sebilürreşad* 185 (1328): 48.

Sonuç

II. Meşrutiyet döneminde yayımlanmış dergilerde Afrika'yla ilgili değerlendirmeler ve Afrikalılara bakış Osmanlı'nın bu kıtaya geçmişten gelen alakasının yansımasıdır. 16. yüzyıldan itibaren Afrika'da yer alan Osmanlı toprakları ve kıtadaki yoğun Müslüman varlığı mevcut ilginin başlıca sebepleridir. II. Meşrutiyet sürecinde ortaya çıkan Trablusgarp Savaşı Afrika'yla olan bağların güçlü şekilde tekrar hatırlatılmasına olanak tanımıştır. Bu savaşın iki devletten ziyade Batı emperyalizmine karşı İslam dünyasının mücadelesi şeklinde yorumlanması zihinlerdeki İslam birliğinin oluşumuna katkı verecek bir gösterge sayılmıştır. İslam dünyasının koruyucu olarak Osmanlı Devleti'nin görülmesi farklı coğrafyalardaki Müslümanlarla yakınlaşmayı ve ortak hareket etmeyi sağlayacaktı. Dergilerdeki makaleler Osmanlıların taşıdığı sorumluluğun ve bunun getireceği yükün farkında olunması yönünde yayın yapmıştır. Afrika'daki Batı emperyalizmi ve buna karşı yerel direniş ile İslam'ın kıtada önlemez yükselişi konularının sürekli biçimde işlenişi hem devlet yetkilileri hem de toplumu bu doğrultuda bilinçlendirme politikasının gereğidir.

Osmanlı'nın bu topraklardan zorunlu geri çekilişi Afrika'yla bağları kısmen koparsa da bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin Afrika'ya yönelik açılımları, Afrika ülkeleriyle geliştirilen siyasi ve ekonomik ilişkiler tarihî ve dinî bağlarla sağlam bir zemin üzerinde hareket etmeye imkân vermektedir. Osmanlı'dan gelen tecrübe ve birikim göz önüne alındığında Afrika'nın Türk milletine uzak bir yer olmadığı daha iyi anlaşılabilir. Benzer şekilde Afrika'da özellikle toplumun büyük kesiminde saygınlığını koruyan Osmanlı imajı da Türkiye'nin Afrikalılara yabancı bir ülke olmadığına işaret etmektedir. Ortak paydalarda buluşturulacak devlet öncülüğünde Türk ve Afrika toplumlarının çeşitli alanlardaki iş birliği ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerin güncelleşmesini ve kökleşmesini sağlarken, sömürgeciliğin modern araçlarla bu topraklara yeniden tahakküm kurmasının önüne geçecektir. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti'nin oynayacağı rol tıpkı Osmanlı gibi yalnız devleti değil, İslam dünyasını da etkileyecektir.

Kaynakça

- “Afrika” *Hikmet* 16 (1326): 6.
- “Afrika” *Sırat-ı Müstakim* 107 (1326): 54.
- “Afrika Kıtasında Bulunan Müslümanlar ve Sekine-i Umumiyesi ile Mukayesesi” *Beyanü'l-Hak* 20 (1324): 462-463.
- “Afrika Osmanlıları: Tuareg ve Tibu” *Hikmet* 48 (1327): 2-3.
- “Afrika'da Din-i İslam” *Sada-yı Hak* 2 (1324): 2-3.
- “Afrika'da Fransa ve Türkiye Serlevhalı Başmakaleden” *Sırat-ı Müstakim* 107 (1326): 52-53.
- “Afrika'da İslamiyet Alabildiğine İlerliyor” *Sebilürreşad* 299 (1329): 237-240.
- “Afrika'da Mücahidin-i İslamiye'nin Ahvaline ve Müslümanlığın İstikbaline Dair” *Sebilürreşad* 185 (1328): 42-50.
- “Afrika'da Türkler” *Hikmet* 65 (1327): 5-6.
- “Afrika'da Türkler” *Hikmet* 74 (1327): 5-6.
- “Afrika'da Türkler” *Hikmet* 75 (1327): 7.
- “Afrika-yı Cenubi'de Müslümanlar” *Sırat-ı Müstakim* 129 (1326): 416.
- “Afrika-yı İslami Müdafaası” *Sırat-ı Müstakim* 119 (1326): 255-256.

- “Afrika-yı Merkezi’de İslamiyet” *Sırat-ı Müstakim* 136 (1326): 96.
- “Afrika-yı Şarki’de İntişar-ı İslam” *Hikmet* 48 (1327): 3.
- “Ah Bu Gaflet Olmasaydı!..” *Hikmet* 77 (1328): 1-2.
- “Amerika Cumhuriyeti’nin Reis-i Sabıkı Mösyö Rosvelt’in İngiltere’de İrad Eylediği Nutkudur” *Sırat-ı Müstakim* 92 (1326): 251.
- “Amerikalı Mister John Mott Tuhfemiz: Medeniyet-i Hazıra Nasıl Meydana Geldi” *Hikmet* 45 (1326): 4.
- “Asya’dan Avrupa’nın Endişesi” *Sırat-ı Müstakim* 127 (1326): 381-382.
- “Beyanname” *Sırat-ı Müstakim* 167 (1327): 175-176.
- “Cenubi Afrika İslamlarının Mitingi” *Sırat-ı Müstakim* 171 (1327): 242.
- “Cezayir ve Tunus” *Sırat-ı Müstakim* 101 (1326): 398.
- “Fas” *Beyanü’l-Hak* 156 (1328): 2775-2776.
- “Fas Hükûmet-i İslamiyesi’nde” *İslam Dünyası* 12 (1329): 190.
- “Fransızların Vaday’da Mağlubiyetleri” *Sırat-ı Müstakim* 101 (1326): 398.
- “Fesad-ı İçtimai Bize Nereden Geldi?” *Sırat-ı Müstakim* 150 (1327): 307-310.
- “Hanoton’un Makalesi” *Sırat-ı Müstakim* 57 (1325): 66-67.
- “Hindli İhvan-ı Dinimiz” *Sırat-ı Müstakim* 169 (1327), 210.
- “İslamiyet’in İntişarı” *Sırat-ı Müstakim* 98 (1326): 348.
- “İslamiyet’in Süratle İntişarı” *Sebilürreşad* 278 (1329): 287.
- “İtalyanların Uğradığı ve Uğrayacağı Felaketler” *Sebilürreşad* 285 (1329): 408.
- “Japonya Müslümanlarının Hissiyatı” *Sebilürreşad* 186 (1328): 72.
- “Müslüman Memleketlerine Avrupa’nın Hücumuna Karşı Âlem-i İslam’da Galeyan” *Sırat-ı Müstakim* 162 (1327): 95-96.
- “Müslümanlık Âlemindeki Faaliyet-i Diniye” *Sebilürreşad* 299 (1329): 232-237.
- “Natal Müslümanlarının İhtisasatı” *Sırat-ı Müstakim* 167 (1327): 173-174.
- “Neyaza’da İntişar-ı İslam” *Teariif-i Müslimîn* 11 (1326): 186.
- “Osmanlı Afrikası’nda İslam ve Osmanlılık İçin Feda-yı Can Edecekler” *Hikmet* 74 (1327): 3.
- “Panislamizm” *Sırat-ı Müstakim* 173 (1327): 272-273.
- “Ruh-ı İslam, Hayat-ı Ebedî” *Sırat-ı Müstakim* 166 (1327): 150.
- “Şeyh Senûsî Hazretleri Cihad-ı Mukaddes İlanı” *Sırat-ı Müstakim* 176 (1327): 322.
- “Şeyh Senûsî’nin Bir Tahriratı” *Sırat-ı Müstakim* 138 (1326): 128.
- “Şuûn-ı İslamiye” *Sırat-ı Müstakim* 77 (1325): 402.
- “Türklüğe Dair” *Sırat-ı Müstakim* 21 (1324): 332-336.
- “Vaday Hadisesi Netayicinden” *Sırat-ı Müstakim* 122 (1326): 303-304.
- “Yuhannesburg Müslümanları” *Sırat-ı Müstakim* 170 (1327): 226.
- “Zafer-i Mel’un” *Sırat-ı Müstakim* 132 (1326): 29-31.

- “Zavallı Fas” *Beyanü’l-Hak* 153 (1328): 2728.
- A. Y. “Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam” *Sırat-ı Müstakim* 101 (1326): 388-390.
- A. Y. “Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam” *Sırat-ı Müstakim* 103 (1326): 427-429.
- A. Y. “Türk Âleminde” *Türk Yurdu* 1 (1327): 23.
- A. Y. “Türk Âleminde” *Türk Yurdu* 4 (1327): 119-120.
- Abdürreşid İbrahim. “İdare-i Maslahat” *Sırat-ı Müstakim* 160 (1327): 50.
- Abdürreşid İbrahim. “Bizim Aklimız Bize Yararsa Biz de Adam Oluruz” *Sırat-ı Müstakim* 164 (1327): 116-118.
- Ahmed Agayef. “Âlem-i İslam ve Siyaset-i Umumiye” *Sırat-ı Müstakim* 98 (1326): 345-347.
- Ahmed Agayef. “Türk Âlemi” *Türk Yurdu* 7 (1327): 195-200.
- Ahmed Agayef. “Âlem-i İslam’a Umumi Bir Nazar” *Sebilürreşad* 185 (1328):41-42.
- Ahmed Ferid. “Kuvvet ve Siyaset Muharebesi” *Türk Yurdu* 13 (1328): 388-393.
- Ahmed Nâim. “Akide-i Ehl-i Sünnetin Mücmelan Beyanı” *Sırat-ı Müstakim* 9 (1324): 137-138.
- Akçuraoğlu Yusuf. “Tarihî Mevzimizde” *Türk Yurdu* 24 (1328): 766-772.
- Ali Rıza Seyfi. “Bir İbret-i Mehibe” *Sırat-ı Müstakim* 182 (1327): 404-406.
- Ali Rıza Seyfi. “İslamiyet’in Faaliyet Sahaları: Afrika’yı Öğrenelim” *Donanma* 18 (1330): 283-284.
- Apak, Adem. “Kuzey Afrika’da İlk İslam Fetihleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2, (2008): 159-173.
- Darülfünun Mezunlarından Ömer. “Hilal ve Salib” *Sırat-ı Müstakim* 137 (1326): 109-110.
- Edhem Nejad. “Haricdeki Dindaşlarımız” *Sırat-ı Müstakim* 142 (1327): 187-188.
- Erzurumlu Ömer Nasûhi. “Afrika’da İslamiyet” *Beyanü’l-Hak* 154 (1328): 2730-2732.
- Ferid. “Anglosaksonlarda Fikr-i Hükûmet, Talim ve Terbiye” *Sırat-ı Müstakim*, 70 (1325): 278-280.
- Hayroviç İsmail. “Afrika’da İslamiyet ve Nasraniyet” *Beyanü’l-Hak* 174 (1328): 3059-3060.
- Kavas, Ahmet. “Türkiye’de Osmanlı Afrikası Araştırmaları” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 1/2, (2003): 513-528.
- Kavas, Ahmet. *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.
- Kavas, Ahmet. *İki Din Arasında Fransa*. İstanbul: Kitabevi, 2015.
- M. Ali Münir. “İsmail Gaspirinski Bey Hazretlerine” *Sırat-ı Müstakim* 52 (1325): 409-411.
- M. Ali Münir. “İnhitabat-ı İçtimaiyye” *Sırat-ı Müstakim* 58 (1325): 85-87.
- M. Ali Münir. “İnhitabat-ı İçtimaiyye” *Sırat-ı Müstakim* 65 (1325): 195-196.
- Mahkeme-i Temyiz Azasından Bereketzade İsmail Hakkı. “İslam ve Usul-i Meşveret” *Sırat-ı Müstakim* 5 (1324): 70-73.
- Mehmed Âkif. “Süleymaniye Kürsüsünde” *Sırat-ı Müstakim* 175 (1327): 291-295.
- Mehmed Hıfzı. “Osmanlı Afrikası” *Donanma* 17 (1327): 1553-1562.
- Mehmed Hıfzı. “Osmanlı Afrikası” *Donanma* 19 (1327): 1752-1754.

- Mehmed Kâmil. “İttihad, İttihad, Daima İttihad ve Biraz İntibah” *Sırat-ı Müstakim* 169 (1327): 207-209.
- Osman Nuri. “Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi’ye” *Sırat-ı Müstakim* 168 (1327): 185.
- Selânik-Silah. “Afrika Müslümanlarına Hayye-ale’l-Felah” *Sırat-ı Müstakim* 162 (1327): 94.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. “Afrika’da İslam” *Sırat-ı Müstakim* 80 (1326): 31-32.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. “Afrika’da İslam” *Sırat-ı Müstakim* 82 (1326): 62-64.
- Şeyh Mıhrıddın Arûsî. “Müslüman Afrika Müslümanların Kalacaktır” *Hikmet* 23 (1326): 4-5.
- Şeyh Mıhrıddın Arûsî. “Osmanlı Afrika’sı Kolaylıkla Alınmaz” *Kanad* 1 (1327): 2.
- Tandoğan, Muhammed. *Afrika’da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Tevfik Süveydî. “Afrika’da İslamiyet’in Seyr-i Muzafferanesi” *İslam Mecmuası* 8 (1330): 241-242.